

**Т. Конончук, к. філол. н., доц.,
Академія адвокатури України**

ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ ДИСКУРС ЯК ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ВИМІР ОСМИСЛЕННЯ ХУДОЖНЬОЇ РЕАЛЬНОСТІ

У статті йдеться про шевченківський дискурс у повісті Ольги Мак "Каміння під косою" та в романі Василя Захарченка "Прибутні люди", за допомогою чого актуалізується екзистенційний вимір осмислення художньої реальності, в основі якої лежить життєва реальність 1932–1933 та 1946–1947 років в Україні.

Ключові слова: екзистенційний вимір, художня реальність, мотивний дискурс, проза, психологізм, інтертекстуальні зв'язки.

В статті йде про шевченковском дискурсе в повести Ольги Мак "Камень под косою" и в романе Василия Захарченко "Прибутные люди", с помощью чего актуализируется экзистенциальное измерение осмысления художественной реальности, в основании которой лежит жизненная реальность 1932–1933 и 1946–1947 годов на Украине.

Ключевые слова: экзистенциальное измерение, художественная реальность, мотивный дискурс, проза, психологизм, интертекстуальные связи.

The article deals with Shevchenko's discourse in the story of Olga Mack "Stone under oblique" and the novel "Arrival people" by Basil Zaharchenko that actualized existential dimension of artistic reflection of reality, which is based on real life 1932–1933 and 1946–1947 years in Ukraine.

Key words: existential dimension of art, motive discourse, prose, psychologism, intertextual connections.

Об'єктом аналізу взято два тексти, що звертаються до історичного минулого ХХ століття, а саме – відображення голоду 1932–1933 рр. та голоду 1946–1947 рр., – це відповідно повість Ольги Мак (1913–1998; с. Вільхівчик поблизу м. Корсуня, нині Черкаська обл. – Бразилія, Канада) "Каміння під косою" та роман Василя Захарченка (1936 р. н. на Полтавщині, нині мешкає в Черкасах) "Прибутні люди". Предметом аналізу взято шевченківський дискурс як екзистенційний вимір осмислення художньої реальності в цих текстах, про що раніше не йшлося спеціально в українському літературознавстві. Зазначимо, що обидва твори заангажовані ідеєю волі, незалежності українського народу, концепцією несприйняття дій тоталітарної влади, концепцією спротиву владі, що прочитується усім контекстом оповіді. І це – опосередкований шевченківський дискурс, оскільки оприявнює Шевченкову та, зрештою, споконвічну ідею волі, незалежності, що потужно себе виявила ще в козацьких визвольних рухах, у фольклорі.

Отже, екзистенціальні потреби незалежності, прагнення волі, що ними пронизані обрані до аналізу твори, в яких ідеться про радянську добу української історії, демонструють етико-естетичні концепти, типологічні з Шевченковими, складають їхній очевидний та латентний зміст.

Еміграційна українська письменниця Ольга Мак, як і сучасник Василь Захарченко, своїм творчим завданням ставили відобразити художню реальність близько до тієї життєвої реальності, що стала основою їхніх текстів. Отже, в реалістичній основі твори типологічні, що витікає з їхньої генези; в них багатоаспектно оприявлено документальний дискурс фактологією картини світу українства в конкретному часі й просторі. Так само й Т. Шевченко ставив своїм завданням засобами художнього письма розкрити причини людської екзистенції, підвести до розуміння потреби змін.

Крім того, тексти Ольги Мак та Василя Захарченка ілюструють і безпосереднє звертання до постаті Т. Шевченка, – тому цілком закономірно можемо вести мову про безпосередній шевченківський дискурс. Його проєкція в тексті в кожного автора має свої підстави, функції і мету. Але насамперед, на наше переконання, особа Т. Шевченка вводиться для підсилення кожного авторського художнього завдання, підведення реципієнта до відповідного

враження, розуміння, співпереживання; зрештою, однією з найголовніших, вочевидь, авторських інтенцій є підвести до катарсису і діяння на перспективу благополучного українського буття. Отже, очевидна націєтворча місія екзистенційного дискурсу в текстах О. Мак та В. Захарченка, як і в текстах Т. Шевченка.

Повість Ольги Мак цілком присвячена темі голоду 1932–1933 років. На невеликому художньому просторі переконливо відтворено реалії голоду і людини в моторошному фантасмагоричному світі. Сконцентровано увагу на головному персонажеві Андрії, чия доля тримається на волосинці. Осиротів, "зазнав щастя дитячого будинку". Конкретика голоду тогочасної столиці України Харкова, куди він приходить, щоб порятуватися, приводить його до невтішної думки, що порятунку він там не знайде. І в момент такого страшного прозріння у персонажа оживають образи з творів Т. Шевченка, він їх пригадує, експресіоністично декламує, ідучи вулицею, актуалізуючи їхню проблематику в часі нової "кріпосницької радянської дійсності". Автор вводить шевченківські теми і тексти, які є переконливими алюзіями голодної екзистенції новочасного персонажа, інтертекстуально посилюють образ тілесності, поглиблюють психологізацію тексту. Прикметно, що саме читання Т. Шевченка допомагає хлопцеві привернути до себе увагу іншого персонажа – Лідії Сергіївни, яка приходить Андрієві на допомогу. Голодний з-поміж багатьох голодних, у крайньому вияві трагічного осмислення загального буття і себе в ньому, знаходить порятунок завдяки Т. Шевченкові. Текст показує, що порятунок немовби приходить сам по собі. Для реципієнта такий смислово-сюжетний поворот ніби текстова підказка, що Т. Шевченко, його провісництво – це вихід на світло, вихід до життя у конкретному і в широкому розумінні. Отже, інтертекст із Т. Шевченка на прикладі одного з небагатьох персонажів показує безперспективність упокорити голодом, оскільки людина, знесилена вкрай фізично, не перестає думати тими категоріями, що виявляють її самтожність. В Андрієві потужно говорить особистість. Її осмислення прочитується через алюзійні бунтівні, викривальні тексти Т. Шевченка, який усім своїм життям прагнув поставити і поставив на сторожі коло людей Слово, возвеличуючи їх тим само.

Письменниця Ольга Мак залучає в художню реальність повісті ті тексти Т. Шевченка, що оприявнюють становище України

кріпосницької дійсності, відтворюють екзистенцію підневільної людини, її голодне існування і наближення смерті. Використовуючи інтертекстуальні засоби, авторка ілюструє типологію головного хронотопу із відтвореним у Тараса Шевченка, хоча за масовістю помираючих часи кріпацтва поступаються перед зображенням у тексті Ольги Мак. Головний персонаж на весь голос майже кричить, декламує Шевченкові слова про те, що немає долі, що "заснула Україна", що "кати знущаються над нами", а "під тином опухла дитина, голоднее, мре..." і про те, що "чорніше чорної землі блукають люди" [2, 55–56]. Отже, тематично-мотивна картина світу виявляє самоочевидні паралелі, підводить до авторських висновків, що прочитуються в підтексті, про генезу голодного становища персонажів, – в одному випадку – це кріпосницька дійсність, в іншому – дійсність радянської доби, що для найнижчих прошарків населення є фактично такою самою дійсністю, оскільки селянин не має права на нею ж напрацьований продукт: зобов'язаний його віддати до решти.

У Василя Захарченка художня картина голоду 1932–1933 рр. подається за допомогою ретроспекції (як спогади персонажів у формі внутрішніх монологів, у діалогах тощо) і потрібна для панорамного відтворення минулого онтологічного буття центральної в повісті родини, певних узагальнень про механізми і факти голодової ситуації. Головна увага в моделюванні тексту приділена третьому голодові – 1946–1947 рр., який охопив усю Україну. Не відчувши на собі двох попередніх голодів (не будши у складі Радянської України), Західна Україна не була так знесилена, хоч і, як і вся Україна, пережила II Світову війну, але могла допомагати голодуючим із Центральної та Східної України. На цьому робить В. Захарченко наголос, актуалізує цей аспект і в назві повісті – "Прибутні люди". Отже, акцент зроблено на допомозі голодуючим землякам-українцям, котрі, як прибутна весняна вода, наповнили Західну Україну. Не зазнавши голоду 1932–1933 рр., возз'єднана з радянською Україною вона також переживає труднощі, але ще не така обезкровлена, як Центральна і Східна Україна, і спроможна підтримати прохачів. Так, можливо, по роках ровесник із Андрієм Ольги Мак Василько, персонаж Василя Захарченка, прибуває з матір'ю і старшим братом Іваном у Західну Україну, аби наптити хліба. Крім того, мати мріє найняти свого меншенького пастушком за

харчі, аби вижив, не помер, як уже сталося з іншими членами її сім'ї. І матері вдається напитати таку сім'ю. Актуалізується аспект духовності, що було піддано тотальній руйнації в Центральній Україні відразу після встановлення радянської влади, коли найперші удари прийшлися по храмах – споконвічних українських центрах моральності. В Західній Україні храми в зображеній художній реальності 1946 року ще стояли, ще працювали священики. Тому в тексті Василя Захарченка, в художньому хронотопі 1946 року першу допомогу голодуючі персонажі отримали при церкві: отже, давали їсти там, де мала бути насамперед духовна їжа. Але було реальність настільки деформовано, що в людини на перше і єдине місце постала їжа. І храм узяв на себе місію фізичного порятунку: голодним надавали поїсти і відпускали далі. Наприклад, отець Іван казав: "...сюди прийдуть сьогодні нові нещасні. Їм також треба дати притулок. До мене ж більше не вертайтеся, бо всіх не прогую" [3, 139].

Текст відкриває географію біженців у реальних топонімах: "Отець Іван кожного розпитував, хто звідки... Були це все люди, як і Петрівні (Василько з братом і мамою. – Т. К.), зі Східної України: з Полтавщини, Харківщини, Миколаївщини, Херсонщини, з Дніпропетровщини, з Київщини, з Поділля, та з усіх-усюд, де народ аж харчав під колгоспами" [3, 136].

Міркування персонажів про Україну, як у Т. Шевченка, містять алюзійні паралелі. Священик похвалив молодицю, що не побоялася, вирушила в далеку дорогу, щоб порятувати сім'ю від голоду: "Розумно чиниш, молодице, що рятуєш дітей. Для нашої багатостраждальної України бережи синів. Господь віддячить тобі сторицею за твої страждання" [3, 137]. У підтексті прочитуємо образ матері-берегині, яка розуміє свою відповідальність за долю своєї дитини, і це розуміє письменник, тому вкладає значущі слова в уста духовного провідника, священика, цей висновок непоодинокو звучить у маскулінній літературі, як і, наприклад, читаємо в Льва Толстого: "...жінки готують нові покоління людей і встановлюють громадську думку, і тому в руках цих жінок вища влада порятунку від існуючого і загрожуючого зла нашого часу. Так, жінки-матері, в ваших руках, більше, ніж у чиїхось інших, порятунок світу" [5, 396]. Образ "багатостраждальної України" виявляє інтертекстуальні зв'язки, він типологічний із Шевченковим; на цьому акцентується

увага через сприйняття картини світу наймолодшим персонажем; автор у внутрішніх монологів протагоніста повторює ним почуте, таким чином пропонує разом із персонажем замислитися над багатосмисловим значенням "багатостраждальної України", глибше обміркувати саме поняття "Україна". На запитання хлопця до матері: "Що таке, мамо, Україна?" – відповідає інший персонаж, немовби слідом за Т. Шевченком: "Україна, козаче, це де найтяжче живеться народові, – сказав старий довговусий чоловік, що сидів праворуч од Петрівних..." [3, 137].

Прикметно, що автор актуалізує факт, який говорить про те, що саме в церкві підказують подальший вихід зі складної ситуації: отець Іван говорить Петрівним, де потрібен був пастушок і, вочевидь, там можна буде на якийсь час прилаштувати голодну дитину.

Часто акцентується увага на тому, звідки прийшла мати зі своїми дітьми, з живописного українського куточка, з-понад Росії, з Канівщини. Багата природа ретроспективно, як і раніше в сюжетному просторі повісті, контрастує з реаліями людської екзистенції, як і в текстах Тараса Шевченка. Художній простір В. Захарченка типологічно Шевченковому трагічний. Василько, навіть знайшовши прихисток у добрих людей, думками повертається в рідне село, до подорожніх вражень: "Василько мовчав, ковтаючи сльози. Бачив залізницю, повні станції народу, зірваного з насиджених місць, який, мов несподівана повінь, ринув сюди, на Западню з голодною надією, з останньою надією на порятунок" [3, 145]. Образи природи співзвучні зі станом персонажів. Саме в спогадах про рідне село, де гуляє страшний голод, Василько відтворює в пам'яті згадку, суголосну з його екзистенцією, згадка виринає несподівано, набуває ознак символу: "Раптом відчув себе тим беззахисним зайцем, якого торік несло прибутною водою на зірваній крижині прямо на дерев'яну розкосину мосту..." [3, 145].

Найпанорамніше в тексті постає безпосереднє звертання до постаті Т. Шевченка в романі Василя Захарченка. За оприявленням у художньому просторі цей епізод дуже лаконічний, але надзвичайно місткий за смисловим та етико-естетичним наповненням. Звертання до Т. Шевченка оприявлене в діалозі Василька із сином господарів – Гільком. Економно змальовано його позицію, статус. Наприклад, на все нових і нових жебраків-прохачів із Полтавщини, Кіровоградщини, з-під Вінниці [текст конкретно

маркує простір; 3, 147] Гілько реагує самоочевидною фразою: "От що роблять з людьми більшовицькі колгоспи..." [3, 147]. Батьки стривожені за безкомпромісну відвертість сина, його необережність і нестриманість, йому, за словами матері, "й так важко" [3, 147], а Василькові він кидає фразу: "А мені, братику, нема життя, видиш" [3, 147]. Чому саме парубкові важко, ця думка відразу не розшифровується. Вона своєрідний шифр, посилює закодовані смисли, подальший текст натякає на зв'язки парубка з повстанцями, на переслідування владою. Розмова Гілька з Васильком, представників двох художніх просторів тексту і двох поколінь, які можуть засвідчувати у перспективі своєрідну тяглість традицій і заповітів, необхідна автору для актуалізації питання самтожності, самоідентичності, осмислення людини як унікальної особистості. Отже, розмова з Васильком, про те, звідки він прибув у Західну, пожвавлює Гілька, бо пастушок, виявляється, із-під Канева. Малий уточнює, що до Канева "від наших Калашників, якщо через Межирич іти, буде п'ятнадцять кілометрів" [3, 148]. Тобто зовсім близько. І от далі акцент робиться на тому, що ж саме знає Василько про Канів, біля якого так близько мешкає і де похований український месія.

Чи випадковий у письменника такий факт? Певно, що ні. З'ясовується, що Василько у Каневі навіть не був. Навіть на бачив могили Тараса Шевченка. Далі Гілько, який живе аж у Західній Україні, питає, чи знає Василько, хто такий Тарас Шевченко? Засобами градації розкривається занедбана національна свідомість українського суспільства, автор підводить до осмислення причин такого стану. "Ну поет", – відповідає Василько [3, 148]. І вже зовсім складні питання про те, якого народу поет, підводять реципієнта тексту до осмислення поняття національної ідентичності, унікальності, але поки що не персонажа. Хлопець пригадав, що вчили вірша "Тече вода з-під явора". "А ще він був козаком Тарасом Бульбою. Такий товстий двадцятипудовий козак з люлькою. Його ще поляки спалили. Прив'язали до дуба й спалили... Нам учитель розказував" [3, 148]. Отакий калейдоскоп фактів дає письменник на роздуми реципієнту, що, вочевидь, має підвести до глибших висновків – і про школу, і про вчителя, і про стан суспільства, в якому питання правдивих знань, етичних принципів знівельовано. Тут автор актуалізує загальну тенденцію тоталітарного суспільства показати через художній факт занедбання національної історії,

національної пам'яті, в чому не була зацікавлена тогочасна держава. І введення саме такого образу, як Василько, символічне, бо такий, як він, мав би нести естафету народу, етносу далі. Отже, оприявлено проблему відродження історичної пам'яті через пізнання, освіту. До речі, господарі, котрі взяли Василька пастушком, на осінь передбачають дати йому одяг, взуття, щоб він міг ходити до школи, бо освіта – це дорога до світла, на цьому наголошується. Адже досі, за словами Гілька, у Василька "вінегрет у голові" [3, 148].

Отже, в короткому епізоді окреслено цілий комплекс проблем тоталітарного суспільства – історичної пам'яті, національної пам'яті, проблема освіти, національної ідентичності, національної гідності, збереження культурного надбання попередніх поколінь, проблема утвердження гідного буття людини незалежно від її етнічного, соціального статусу тощо. Отже, на невеликому відносно просторі роману В. Захарченко засвідчив текст як самодостатнє, за І. Дзюбою, "творче явище – відкриту систему" [1, 666], де багатопланово відтворено хронотоп, екзистенцію буття за межових обставин. І в О. Мак, і в В. Захарченка чужі постають як свої, а свої є чужими, жорстокими і немилосердними. Етичний чинник вибудовується на проблематиці духовного, морального, створює своєрідний поділ між персонажами, що виявляють добро і зло, позитивне й негативне. З метою актуалізації концепту життєвих реалій 1932–1933 рр., 1946–1947 рр. в Україні в художньому тексті, панорамного відтворення географії художнього хронотопу, багатоаспектної екзистенції персонажів типологічно залучається інтертекстуальний дискурс, де домінуючу роль відведено особі Тараса Шевченка і його текстам. Справді, тексти О. Мак та В. Захарченка постають своєрідним інтертекстом, виявляючи, за В. Просаловою, "єдність актуалізованих у художньому сприйнятті взаємозв'язків, що реалізуються у всьому багатоманітті художнього втілення" [4, 45]. Інтертекстуальні маркери вписуються органічно, логічно працюють на авторську ідею, глибше розкривають психологію персонажів, увиразнюють підтекстовий політичний аспект, засвідчують, що "духовність не знищували тотально, її винищували вибірково" [1, 667], і йшлося про найбільші вершини. Тому у відтворенні екзистенції українства в роки голодного лихоліття як духовна опора чи її пошук виникає в художньому тексті дискурс Т. Шевченка.

1. *Дзюба І.* З криниці літ: тритомовик. – Т. 2. – К.: Обереги–Гелікон, 2001.
2. *Мак О.* Каміння під косяю: повість / Ольга Мак. – К.: Лелека, 2004.
3. *Захарченко В.* Прибутні люди / Василь Захарченко. – К.: Акцент, 2004.
4. *Просалова В.* Інтертекстуальність: термінологія, типологія // Просалова В. Інтертекстуальність художнього тексту: текстотвірний і рецептивний аспекти. – Донецьк: Норд-Прес, 2010. – С. 4–61.
5. *Толстой Л. Н.* Так что же нам делать // Толстой Л. Н. Собрание сочинений: В 22 т. – Т. 16. – Публицистические произведения. 1855–1886 / Толстой Л. Н. – М.: Худ. лит., 1983. – С. 167–396.